

Н.М. Петріца

(Ужгород)

УКРАЇНСЬКА ТА ЧЕСЬКА ОНОМАСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

УДК 811.162.3'373.23'2

Петріца Н.М. Українська та чеська ономастична термінологія; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел - 14; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена контрастивному дослідженню окремих чеських та українських ономастичних термінів і терміносполук.

Ключові слова: ономастична термінологія, антропонімія, антропоніміяна система, антропонімна формула, власна особова назва, прізвисько.

Чеські та українські вчені мають значні здобутки у вивченні історичної антропонімії, в чеському та українському мовознавстві склалися власні ономастичні традиції, розроблено низку теоретичних питань.

Власні назви особи привертали увагу чеських дослідників ще з кінця XVIII ст. Дослідженню історичної антропонімії в XIX ст. присвячені студії Й. Добровського, Ф. Палацького, Я. Коллара, Г. Їречка, а на початку XX ст. — Я. Гебауера, Ф. Черноґо, В. Флайшганса. Першою науковою розвідкою в галузі чеської історичної антропоніміки була колективна праця В. Давідка, В. Доскочіла та Я. Свободи „Česká jména osobní a rodová”, видана 1941 року. З другої половини XX ст. дослідження антропонімії характеризується системністю, розширюється спектр ономастичних студій. Власні назви особи стають об'єктом наукових інтересів Я. Свободи, Й. Бенеша, Ф.Цуржіна, Ф. Копечного, Я. Плєскалової, В. Шмілауера, М. Кнаппової, Д. Молданової. Активне вивчення історичної антропоніміки у другій половині XX ст. зумовив виникнення термінологічних одиниць, які потребують свого упорядкування та уніфікації як на рівні національної, так і на рівні слов'янської ономастичної науки.

“Проект української ономастичної термінології” (1966) В.В. Німчука – перша праця в українському мовознавстві, що започаткувала процес кодифікації української ономастичної термінології [11].

Значним досягненням у становленні слов'янської ономастичної термінології є колективна праця вчених-славістів «Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky» (1973), приурочена VII міжнародному з'їзду славістів [6]. Ініціатором цього проекту став Я. Свобода, коли у 1959 р. на засіданні Міжнародної комісії зі слов'янської ономастики у Кракові вказав на неусталеність ономастичної термінології. Це стало поштовхом до підготовки серйозного наукового видання. Багатомовний термінологічний довідник з ономастики вийшов окремим номером Бюлетеня топографічної комісії Чехословацької АН і включив термінологічну лексику одинадцяти сучасних слов'янських мов (український варіант словникових статей було підготовлено В.В. Німчуком).

Ця колективна термінологічна праця була врахована при укладанні “Словаря русской ономастической терминологии” Н.В. Подольської (1978) [12], яким і зараз активно користуються вітчизняні ономасти. Праця Н.В. Подольської – це найповніше зібрання ономастичних термінів уже впродовж понад трьох десятиліть, яке містить близько 700 термінів [8, с.188].

До вивчення чеської антропонімії зверталися українські мовознавці О.Л. Паламарчук, С.М. Пахомова, Л.Р. Осташ. Чеську історичну антропонімію часто залучали до аналізу в якості зіставного матеріалу відомі українські ономасти М.Л. Худаш [13], П.П. Чучка, [14].

Попри розмаїття ономастичних словників та наукових досліджень з історичної антропонімії у чеському та українському мовознавстві, доводиться констатувати існування спірних и проблемних моментів, серед яких, зокрема, і деякі питання термінологічного характеру.

1. Нині у чеській ономастиці використовують термін *antroponimická soustava* (антропонімійна система) та похідні поняття *jednojmenná antroponimická soustava / jednojmennost* (одноіменна антропонімійна система),

dvoujmenná antroponimická soustava / dvoujmennost (двоіменна антропонімійна система) [6, с. 129]. Одиницями цих явищ, відповідно до праці «*Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky*», є *jednoslovné osobní jméno* (однослівна власна особова назва) та *víceslovné osobní jméno* (багатослівна власна особова назва) [6, с. 129, 147]. В ономастичних студіях часто вживається назва *dvoučlenní osobní jméno* (двочленна особова назва) [3, с. 48]. Усі ці терміни стосуються одного й того ж мовного явища, але, на нашу думку, є ширшими, ніж позначувані ними поняття. Так, назва *dvoujmennost* (двоімення) може означати як іменування особи за іменем та прізвищем, так і вказувати на наявність у людини двох імен (*Karel Havlíček Borovský, Anna Marie*). У назвах *однослівний* та *багатослівний* полісемія компонента *слівний* (< слово) нівелює їх термінологічні риси – чітку окресленість поняття та однозначність.

У східнослов'янській ономастиці розробка термінів перебуває у кращому стані. Українська дослідниця С.М. Пахомова переконана, що розбіжність термінології пояснюється передусім різноаспектним підходом до вивчення багатоіменної антропонімійної системи. У зв'язку з цим усі існуючі терміни дослідниця ділить на три групи, а саме:

- а) що вживаються, коли йдеться про кількісний склад (рекомендований термін — багатолексемне іменування);
- б) які використовуються при описі схем та зразків (антропонімна формула);
- в) які вживаються при синтаксичному аналізі (антропонімне словосполучення) [9, с. 50].

Термін *антропонімна формула* був запроваджений у науковий обіг російською дослідницею Н.В. Подольською на позначення певного порядку «слідування різних видів антропонімів та апелятивів в офіційному іменуванні людини відповідної національності, стану, віросповідання у певну епоху» [12, с. 36]. Згаданий термін з деякими уточненнями перейняли українські вчені. Конкретизуючи межі цього поняття, С.М. Пахомова запропонувала відмовитись від слів «офіційне іменування» та не поширювати термін

формула на однолексемні антропоніми [9, с. 11]. Дослідниця з цього приводу писала: «Привабливість терміна *антропонімна формула* зумовлена, насамперед, тим, що за його допомогою передбачається неоднорівнинний багатоступеневий характер номінації особи, а крім того, він виражає певну структурну закономірність» [9, с. 11].

2. У чеській антропоніміці нині співіснують терміни *křestní jméno*, *rodné jméno*, *osobní jméno*. Перші спроби розмежування цих понять належать членам редколегії чеського лінгвістичного часопису першої половини ХХ ст. "Naše řeč". У 1929 р. автори колективної статті "Rodné jméno" пояснювали зміст цих понять так: християнські діти при хрещенні діставали ім'я, котре записувалося до метрики як ім'я хресне (*jméno křestní*). Ім'я, котре дитина діставала без хрещення, є іменем *rodným* [2, с. 187].

У праці «Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky» 1973 р. поняття *osobní jméno* дефінується як «власне ім'я окремої людини» [6, с. 32]. Я. Свобода послідовно вживав цей термін на позначення імені часів одноймення [4, с. 13]. Зважаючи на те, що поняття *osobní jméno* є досить широким і позначає всі типи власних особових назв (ім'я, прізвище, прізвисько тощо), вживання його Я. Свободою в такому контексті, на переконання В.Шмілауера, є цілком логічним [4, с. 32]. На відміну від Я. Свободи, відомий словацький ономаст В. Бланар антропонімічній одиниці однойменної системи називає терміном *osobní jméno v užším smyslu* [1, с. 23]. На нашу думку, останній термін прийнятніший для визначення власного особового імені в сучасній антропонімії.

У збірнику «Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky» назва *křestní jméno* подається як синонім до терміна *rodné jméno* [6, с. 38]. На необхідність їх розмежування справедливо вказав В. Шмілауер у сімдесятих роках ХХ ст. [4, с. 9-10]. Поняття *křestní jméno* (хресне) має надто вузький зміст, означає ім'я, отримане людиною під час обряду хрещення. Тому не варто цей термін поширювати на нехрещених людей. На переконання В.Шмілауера, в термінологічному значенні поняття «*křestní jméno*» доречно

вживати лише стосовно «імен давніших часів» [4, с. 10]. Ця теза є лише частково справедливою, адже не конкретизує хронологічні межі вживання терміна. Найбільш вдалим з-поміж усіх В. Шмілауер вважає вживання терміна *rodné jméno*.

На нашу думку, в історичній ономастиці науково обґрунтованим є термін *власна особова назва*, тобто *osobní jméno*. Термінологічне значення поняття *křestní jméno* реалізується тільки в зіставленні з терміном *язичницьке ім'я (rohanské jméno)* або *слов'янське автохтонне ім'я*. Адже в цьому контексті назва *křestní jméno* (хресне ім'я) до певної міри синонімічна з назвою *křesťanské jméno*. Однак і в такому значенні вживання терміна має часове обмеження, адже з XVIII-XIX ст. (часу національного відродження в Чехії) внаслідок великої популярності так званих «народних імен» при хрещенні дитині могли дати давнє слов'янське ім'я. Назва *rodné jméno* прийнятніша для сучасних імен, пор., напр., давн. *křestní list* > суч. *rodný list*.

3. У чеській ономастиці, на відміну від східнослов'янської, досить послідовно та чітко розмежовані поняття *príзвище (příjmení)* та *допрізвищева назва (příjmi)*. Про необхідність їх розмежування наголошував Я.Свобода ще у шістдесятих роках XX ст. З цих причин Топографічна комісія Чехословацької АН запровадила архаїчний термін *příjmi*. Така назва зафіксована у старочеських писемних пам'ятках для позначення додаткової розрізнявальної назви при імені людини [5, с. 13]. Праця «Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky» (1973) дефінує *příjmi* як давнє додаткове ім'я, що характеризується неусталеністю та не є спадковим [6, с. 39]. Слов'янські аналоги терміна в цій праці такі: *словац.* *prímeno*, *пол.* *imię odróżniająca*, *луж.-серб.* *dotawkowe domowe mjeno*, *укр.* *прізвисько*, *болг.* *додатковоє имя*, *макед.* «додатно/второ» *име*. В українській історичній антропоніміці досі немає єдиного терміна на позначення додаткової до імені неофіційної назви: «власні найменування прізвищевого типу» (Г.Є. Бучко), «допрізвищеві утворення» (О.Д. Неділько), «допрізвищеві назви» (С.М.Пахомова). Та чи не найбільше прихильників має термін *прізвищева*

назва (І.Д. Фаріон, Р.І. Осташ), упровадженого в науковий обіг М.Л.Худашем на позначення «іменування людини назвою типу прізвища» [13, с. 100]. На наше переконання, недоліком такого найменування є те, що він не розмежовує поняття *прізвище* та *додаткова неофіційна назва*, а синонімізує їх.

Визначаючи статус прізвища та прізвиська, П.П. Чучка виділив чотири основні диференційні ознаки цих явищ: у прізвища — це офіційний статус, обов'язковість, асемантичність, спадковість. У прізвиська — неофіційний характер, факультативність, семантична мотивованість, однопоколінний знак [14, с. 155].

Тому термін має охоплювати й ці відмінності. Варто зазначити, що додаткові неофіційні назви особи, на відміну від прізвиська, могли поширюватися на цілу родину, а відтак — бути неодногопоколінними. Проте, на відміну від прізвища, ці назви були плінні, тобто через 2-3 покоління могли змінюватися іншими, актуальнішими. Саме з цих причин, на нашу думку, більш прийнятним є термін *допрізвищева назва*, тобто назва, що передувала стабілізації прізвищ, а отже існувала до офіційної кодифікації прізвищ, була семантично вмотивованою, факультативною тощо.

Отже контрастивне дослідження чеських та українських ономастичних термінів і терміносполук, вибраних із словників та наукових джерел, вказує неоднорідне їх розпрацювання у чеському та вітчизняному мовознавстві. Так у чеській лінгвістиці вдало розмежовані терміни *прізвище (příjmení)* та *допрізвищева назва (příjmí)*. Натомість українська ономастика використовує термін *власна особова назва*, що, безперечно, є ефективнішим та однозначним поняттям, ніж чеські назви *křestní jméno*, *rodné jméno*, *osobní jméno*.

Література

1. Blanár V. K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav / V. Blanár // Třetí zasedání mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při

- Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy (14.- 17.9.1966): sborník referátů a příspěvků. – Zvláštní příloha ZMK ČSAV, 1967.– S. 21-38.
2. Rodné jméno // Naše řeč 8. – Roč. 13/1929. – S. 187.
 3. Skutil J. Osobní jména, genealogické vazby a počátky příjmení v předhusitském Brně / J. Skutil // Z kralické tvrže, XV. – Brno, 1988.– S. 41-76.
 4. Šmilauer V. Úvodem // Kopečný F. Průvodce našimi jmény. – Praha: Academia, 1991. – S. 9-35.
 5. Svoboda J. Přehled českých osobních jmen s hlediska jazykového // Davídek V., Doskočil K., Svoboda J. Česká jména osobní a rodová. – Praha, 1941. – S. 13-48.
 6. Svoboda J., Šmilauer V., Olivová-Nezbedová L., Oliva K., Witkowski T. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 14. – Praha, 1973. – 280 s.
 7. Белецкий А.А. О проблеме ономастической терминологии // Славянская лингвистическая терминология. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 69–76.
 8. Казими́рова І.А. Ономастична термінологія української мови в аспекті проблеми гармонізації [Електронний ресурс] / І. А. Казими́рова // Мова і культура. - 2013. - Вип. 16, т. 2. - С. 186-193. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2013_16_2_35
 9. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах / С.М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1999. – 248с.
 10. Німчук В.В. Зміни й доповнення в списку ономастичних термінів // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: Наукова думка, 1968. – Вип. 1. – С. 60–64. 12..
 11. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія (проект) // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: Наукова думка, 1966. – Вип. 1. – С. 24–43.

12. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1978. – 198 с.
13. Худаш М.Л. З історії української антропонімії / М.Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1977. – 236 с.
14. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття / П.П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 672 с.

УКРАИНСКАЯ И ЧЕШСКАЯ ОНОМАСТИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

Н.М. Петрица

Аннотация

Статья посвящена контрастивному исследованию некоторых чешских и украинских ономастических терминов и терминологических сочетаний.

Ключевые слова: ономастическая терминология, антропонимия, антропонимическая система, антропонимическая формула, имя собственное.

UKRAINIAN AND CZECH ONOMASTIC TERMINOLOGY

N.M.Petritsa

Annotation

The article is devoted to contrastive study of some Czech and Ukrainian onomastic terms and term combinations.

Key words: onomastic terminology, antroponomy, anthroponimic system, anthroponimic formula, proper name.